

نقد و بررسی کتاب مختارات من الشعر العربي الحديث، اثر مصطفی بدوی

دکتر قاسم مختاری*

مطهره فرجی**

چکیده

از دستاوردهای نقد ادبی آگاهی از کیفیت و نقاط ضعف و قوت منابع علمی است. کتاب *مختارات من الشعر العربي الحديث*، به کوشش مصطفی بدوی، حاوی گزیده‌هایی از اشعار معاصر عربی است که علاوه بر ارائه مقدمه‌ای ارزشمند در شرح و تحلیل جریان‌ها و مکاتب ادبی، به معرفی شاعران برجسته هر مکتب و ارائه نمونه‌هایی از اشعار آنان پرداخته است. محور کار نویسنده توجه به جریان‌های ادبی و تقسیم شاعران بر مبنای گرایش‌های ادبی آنان است. مقاله حاضر ضمن معرفی این کتاب، آن را در دو محور شکلی و محتوایی بررسی و نقد می‌کند؛ سپس بر اساس شاخص‌های مهم نقد و ارزیابی کتاب، میزان تناسب و میانگین موفقیت کتاب را در هر شاخص با ترسیم جدول و نمودار نشان می‌دهد. مؤلف نمونه‌های اشعار را بسیار هوشمندانه انتخاب کرده که بیانگر خلاقیت و تسلط وی بر شعر معاصر عربی است. ولی از آنجا که هیچ‌یک از آثار و نگاه‌های موجود را نمی‌توان فراتر از دایره نقد و ارزیابی یافت، این کتاب با همه جنبه‌های مثبت، معایب و کاستی‌هایی دارد؛ مانند فقدان شرح و تحلیل اشعار، بی‌توجهی به شعر مقاومت، ارجاع ندادن به منابع و نداشتن پاورقی. بنابر بررسی نگارندگان این مقاله، کتاب *شذرات من النظم و الثرفی العصر الحديث* تا حد بسیاری پاسخ‌گوی این کاستی‌هاست و پیشنهاد می‌شود کتاب جدیدی که نقاط مثبت هر دو کتاب در آن باشد تألیف شود.

* دانشیار زبان و ادبیات عربی دانشگاه اراک (q-mokhtari@araku.ac.ir)

** دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۴/۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱/۲۶

واژگان کلیدی

شعر معاصر عربی، مختارات من الشعر العربی الحدیث، مصطفی بدوی، نقد ادبی.

مقدمه

امروزه شعر عرب پس از چندین قرن سکون و ایستایی چهره جدیدی از خود به جهانیان عرضه کرده است. آشنایی عرب‌ها با ادبیات غرب، شعر معاصر را به وادی تازه‌ای رهنمون کرده است که با دوره آغازین آن تفاوت بسیار دارد. این ارتباط و برخورد میان دو فرهنگ، آغازگر فصلی نوین در شعر شد و ادبیات و شعر را دستخوش تحول و دگرگونی کرد. تحولات شعر عرب تنها منحصر به مضمون و محتوا نیست، بلکه علاوه بر مضمون، ساختار شعر را نیز دگرگون کرده است. موضوعات اجتماعی و مسائل عامه و نیز ادبیات وطنی که به دنبال نشر افکار سیاسی غربی نمود یافته بود، جانشین مضامین کهنه پیشین شدند. اوزان عروضی قدیم که در نتیجه تغییر نگاه شاعران به دنیای پیرامونشان پاسخ‌گوی نیاز روز جامعه نبود، جای خود را به قالب‌های جدید دادند و اسلوب‌های ادبی نوین اروپایی جانشین اسلوب‌های کهن عربی شدند؛ پس این نکته بدیهی است که چنین تحولاتی در شعر یکباره و ناگهانی پدید نیامده و شعر امروز عرب‌ها مسیر پر فراز و نشیب خود را به تدریج و آهسته پیموده است؛ از این رو، فرایند تحول شعر معاصر عربی، درازمدت است و گستره تاریخی وسیعی دارد. همین امر نگارش کتابی فراگیر و همه‌جانبه درباره شعر عرب را دشوار و یا حتی ناممکن ساخته است. بالطبع در این میان، آثاری که جامعیت نسبی داشته باشند و تا حدودی بتوانند سیر تحول شعر عربی را برای خواننده ترسیم کنند، ارزش ادبی بیشتری دارند و به تبع آن، نقد و بررسی بیشتری نیز می‌طلبند.

از سوی دیگر، با توجه به روابط ژرف و مبادلات زبان و قوم عرب با زبان فارسی و قرابت و همسانی فکری و فرهنگی و نیز اشتراک در عوامل مؤثر بر خیزش ادبی عرب‌ها و ایرانیان، آگاهی از روند شعر و جریان‌های ادبی و فکری جوامع عرب برای فارسی‌زبانان بسیار ارزنده و مهم به نظر می‌رسد. بر این اساس، ارزش نگارش و تألیف درباره چنین موضوعاتی به هیچ عنوان قابل انکار نیست و هرگونه نقد و بررسی در این آثار ضروری است. همچنین بررسی و کنکاش در هرائری - به‌ویژه اگر کتاب آموزشی باشد - ضرورت نقد و بررسی آن را بیش از پیش آشکار می‌کند. کتاب مصطفی بدوی از منابع درسی دانشگاهی کشور در تدریس ادبیات معاصر به‌ویژه متون نظم معاصر عربی است؛ بنابراین نقد و بررسی آن ضرورت دارد. گفتنی است که مؤلف به این نکته اشاره‌ای نکرده که

اثرش را با هدف تدریس در دانشگاه و با کاربرد کتاب آموزشی نگاشته است؛ ولی با توجه به اینکه این کتاب در فهرست منابع درسی دانشگاهی جای دارد و محتوای بسیاری از جزوات مربوط به درس متون نظم معاصر عربی از همین کتاب انتخاب می‌شود و نیز با توجه به اینکه عنوان این کتاب در سرفصل دروس مصوب وزارت علوم قرار گرفته است، نگارندگان به ارزیابی آن پرداخته‌اند و برآن‌اند که مدرسان این رشته را از کیفیت این منبع آگاه نمایند و در حد توان، منبع جایگزین و یا مدل پیشنهادی ارائه دهند.

کتاب *مختارات من الشعر العربی الحدیث* در مقایسه با دیگر کتاب‌های برگزیده اشعار، جامعیت نسبی دارد و در نوع خود کتابی ارزنده و موفق به نظر می‌رسد. از سوی دیگر، با توجه به مقدمه ارزشمند آن، کتابی تاریخی شمرده می‌شود که تا حد زیادی روند تحول شعر معاصر عربی و جریان‌ها و نهضت‌های ادبی و فکری عرب‌ها را به مخاطب ارائه می‌دهد. به همین منظور، نگارندگان مقاله حاضر کتاب را از دو بعد شکلی و محتوایی بررسی کرده‌اند و قصد دارند در حد توان، کم و کیف این کتاب را به مخاطبان معرفی کنند. ذکر این نکته لازم است که نقد و بررسی این کتاب، به معنی نادیده‌انگاشتن زحمات نویسنده نیست و تلاش‌های گسترده وی در گردآوری نمونه‌های شعری، غیر قابل انکار است و هرگونه کنکاش در این کتاب، گذشته از آنکه نشان از ارزش علمی و ادبی آن است، در حد توان، گامی در جهت شناساندن بیشتر کتاب به خوانندگان و آگاهی آنان از کم و کیف و نقاط ضعف و قوت آن نیز هست.

معرفی کتاب

کتاب *مختارات من الشعر العربی الحدیث* به کوشش مصطفی بدوی از استادان دانشگاه آکسفورد در سال ۱۹۶۹ از سوی انتشارات دار النهار للنشر با همکاری انتشارات دانشگاه آکسفورد در بیروت به چاپ رسیده است. طرح جلد کتاب بسیار ساده و به رنگ کرم و قهوه‌ای است. در صفحه آغازین کتاب، عنوان، سال و محل نشر نوشته شده است، سپس فهرست مطالب یا «المحتویات» قرار دارد. پس از آن، مقدمه ای با ۱۶ صفحه پیش روی خواننده است که نویسنده در آن به سیر تحول و دگرگونی شعر عربی پرداخته و مقدمه ای سودمند در تجزیه و تحلیل تحولات شعر معاصر و جنبش‌ها و مکاتب ادبی ارائه کرده است. تقلیدگرایان، پیروان رمانتیسم، پیروان سمبولیسم، پیروان واقع‌گرایی سوسیالیستی و شاعران شعر منثور یا منثورسرایان، گروه‌هایی هستند که در مقدمه از آن‌ها سخن به میان آمده است. پس

از مقدمه، مضمون اصلی که همان گزیده های اشعار است مطابق فهرست آغازین بیان شده است؛ بدین صورت که ابتدا نام شاعر در بالای صفحه درج شده و سپس نمونه یا نمونه های شعری وی آمده است. محمود سامی البارودی نخستین شاعر و محمد الماغوط آخرین شاعر بررسی شده در کتاب هستند. اسامی شاعران و اشعار آنان به تناوب ذکر شده است و میزان صفحات اختصاص داده شده به آنان متفاوت است. ادونیس با ۱۰ قطعه شعر، بیشترین تعداد اشعار را از آن خود کرده و خلیل مطران و احمد شوقی هر کدام با ۱۱ صفحه، بیشترین تعداد صفحات را به خود اختصاص داده اند. شاعران بررسی شده در کتاب عبارت اند از: محمود سامی البارودی، اسماعیل صبری، احمد شوقی، حافظ ابراهیم، ولی الدین یکن، جمیل صدقی الزهاوی، معروف الرصافی، احمد الصافی النجفی، محمد مهدی الجواهری، خلیل مطران، عبدالرحمن شکری، عباس محمود العقّاد، ابراهیم عبدالقادر المازنی، بشارة الخوری، احمد زکی ابوشادی، ابراهیم ناجی، علی محمود طه، الیاس ابوشبکه، عمر ابوریشه، ابوالقاسم الشابی، یوسف بشیر التیجانی، رشید ایوب، نسیم عریضه، میخائیل نعیمه، ایلیا ابوماضی، رشید سلیم الخوری، الیاس فرحات، جورج صیدح، شکرالله الجر، سعید عقل، فدوی طوقان، نازک الملائکه، سلمی الجیوسی، نزار قبانی، کمال نشأت، یوسف الخال، خلیل حاوی، بدر شاکر السیاب، ادونیس، عبدالوهاب البیاتی، بلند الحیدری، محمد مفتاح الفیتوری، تاج السر حسن، صلاح عبدالصبور، جبلی عبدالرحمن، احمد عبدالمعطی حجازی، توفیق صایغ، محمد منیر رمزی، جبرا ابراهیم جبرا و محمد الماغوط که در مجموع به ۵۰ شاعر می رسد. پس از اتمام گزیده های اشعار، نویسنده، شرح حال مختصری از شاعران نامبرده شده، ارائه کرده است. در نهایت نیز دو پیوست به زبان انگلیسی در کتاب مندرج است که این دو پیوست ترجمه انگلیسی قسمت مقدمه و شرح حال شاعران است.

بررسی شکل کتاب

یکی از مؤلفه های مهم نگارش کتاب به ویژه کتاب های آموزشی، انتخاب شکل و ظاهر درخور و متناسب با موضوع و نیز بهره مندی از ساختار مناسب و قابل قبول است. اهمیت آراستگی و زیبایی صورت کتاب، به سبب افزایش سطح کارایی و تأثیر آن است. علاوه بر این، نحوه کاربرد علائم نگارشی، حروف نگاری، صفحه آرایی، نوع و اندازه قلم انتخابی، صحافی، چاپ و غیره از مواردی اند که در تحلیل شکلی اثر مهم و قابل بررسی اند. در خصوص حروف نگاری کتاب باید گفت که کتاب روند مناسبی دارد و جز در موارد

اندکی خوب انجام شده است. نوع قلم انتخابی برای اشعار و متون مشابه است؛ ولی قلم استفاده شده برای عناوین اشعار با این دو تفاوت دارد. در کل هر دو قلم، با خط عربی تناسب دارد. اندازه قلم مقدمه، کوچک و فاصله خطوط آن نیز بسیار کم است که این امر خواندن مقدمه را دشوار می‌کند؛ ولی اندازه قلم اشعار بزرگ‌تر از مقدمه، یعنی متوسط است که مناسب به نظر می‌رسد.

قواعد عمومی ویرایش و نگارش تا حد قابل قبولی در کتاب رعایت شده است. درست نویسی واژگان، نشانه گذاری (سجاوندی)، تنظیم فهرست مطالب، توجه به تیتراها و عنوان بندی‌ها، از جمله مواردی اند که در کتاب حاضر به آن‌ها توجه شده است. کاربرد بجای علائم نگارشی، به ویژه در قسمت اشعار، از نقاط قوت کتاب به شمار می‌رود؛ ولی در عین حال در مواردی از به کار بردن این علائم غفلت و یا در مواردی برخی علائم نگارشی، بی مورد استفاده شده است (ر.ک.: بدوی، ۱۹۶۹: ۳۸، ۴۶، ۱۲۲، ۱۲۶، ۲۱۶، ۲۱۸ و ...).

اشکالات تایپی این کتاب در قیاس با چاپ نخست کتاب‌های دیگر، کم است. از آنجا که کتاب شامل گزیده‌های اشعار است و به عنوان کتاب آموزشی و یا کتاب مرجع برای یافتن اشعار معاصر مناسب است، شایسته است که ثبت و ضبط اشعار با نهایت دقت انجام شود. اشتباهات تایپی این کتاب شامل اشتباه در حرکت گذاری و یا اشکالات املائی و نگارشی است که البته میزان آن‌ها به نسبت حجم کتاب، اندک و قابل چشم پوشی است. ذکر این موارد برای تأیید مطالب ذکر شده خالی از لطف نیست:

صفحه ۱۶ در شعر «الرّیّع و وادی النیل»، در دیوان شوقی، بعسجد به جای بمسجد آمده است (ر.ک.: شوقی، ۱۹۹۳: ۲۴)؛ صفحه ۱۸ در شعر «وداع اللورد کرومر» موهوبه به اشتباه به جای موهومه آمده است؛ صفحه ۲۷ در «الشعر و الشاعر» عثر به اشتباه بدون الف آمده و عثرا صحیح است؛ در صفحه ۳۵ «تنویمه الجیاع» حطام صحیح و حطا نادرست است؛ صفحه ۶۰ در شعر «قدوم الشتاء» زخر صحیح و زخز اشتباه است؛ صفحه ۶۱ شعر «عیش العصفور» سزز غلط و صحیح آن سزر است؛ صفحه ۷۶ شعر «العودة» در دیوان ناجی به جای هناء، واژه سماء آمده است (ر.ک.: ناجی، ۱۹۸۰: ۱۳)؛ صفحه ۸۲ در شعر «أغنیة ریفیة» مستشرقاً نادرست و مستشرقاً صحیح است؛ صفحه ۸۷ در شعر «القمر العاشق» شرق به اشتباه بدون راء آمده است؛ صفحه ۹۲ در قطعه «القاذورة» أضن به جای أظن نوشته شده است؛ صفحه ۹۷ در شعر «إمرأة و تمثال» نرنو صحیح و ترنو غلط است؛ صفحه ۱۰۳ در شعر «فی ظل وادی الموت» حیت نادرست و حیث صحیح است؛ صفحه ۱۲۲ در شعر «المساء» کف به اشتباه بدون یاء است و کیف صحیح است؛ صفحه ۲۱۵ در شعر «هجم التتار» أنالن

نبید به اشتباه به جای اِنَا لِن نبید به کار رفته است؛ در صفحه ۲۴۳ در شعر «حزن فی ضوء القمر» اِلِی اشتباه و اِلِی درست است و
با وجود این، کتاب از نظر شکل و ظاهر، کیفیت متوسطی دارد و با توجه به اهمیت آن و سایر آثار مشابه آن، ارتقای کیفیت شکلی این آثار در میزان استقبال از آن‌ها و نیز در فرایند آموزش کتاب بسیار مهم و باارزش است.

بررسی محتوایی کتاب

مهم‌ترین و اساسی‌ترین بخش در نقد کتاب‌ها و منابع آموزشی، بررسی محتوا و مضمون آن‌هاست. با توجه به اهمیت کتب آموزشی، برخورداری از مضمون پرمایه و غنی از مؤلفه‌های اصلی تألیف این دسته آثار است و کارایی آن‌ها را ضمانت می‌کند. خاصیت نقد و بررسی و تمایز میان آثار ارزشمند و نوشته‌های خام و سبک‌مایه، منوط به بررسی دقیق محتوا و مضمون آثار است؛ زیرا هر کتابی، در صورت بی‌مایگی حتی اگر ظاهر و صورت آراسته و جذابی داشته باشد، به طلایی ناسره می‌ماند که فاقد هرگونه ارزش و اعتبار است. بر همین اساس است که «ادبیات به طلایی سره و خالص تشبیه شده که نقد ادبی، آن را از ناسره جدا می‌سازد» (آبان افلتی، ۱۳۸۹: ۱۴).

محتوا و مضمون کتاب مصطفی بدوی، به تناسب عنوان خود، بسیار ارزنده و مفید است. عنوان کتاب با محتوا و مضمون آن تناسب دارد و به خوبی معرف محتوای آن است. بدوی بحث مقدماتی را نیز به خوبی مطرح کرده است. مقدمه کتاب بیانگر اهداف مورد نظر نویسنده است و در معرفی و نیز ارائه پیش‌زمینه مناسب برای کتاب موفق عمل کرده و در عین حال، منبعی نسبتاً جامع برای آگاهی از سیر تحول شعر معاصر عرب است. معادل‌سازی اصطلاحات تخصصی کتاب نیز، مناسب ارزیابی می‌شود. در کل، افزایش عناصری که در بهبود زبان متن لازم به نظر می‌رسد، در کتاب رعایت شده است. شیوه نوشتاری کتاب ساده و روان است و تلاش نویسنده بر این بوده است که از اصطلاحات دشوار و تخصصی که در درک و دریافت متن وقفه ایجاد می‌کند، بپرهیزد. برای نمونه، نویسنده در مقدمه کتاب با عنوان «تطور الشعر العربی الحدیث»، از اصطلاحات تخصصی به خوبی بهره برده است، اصطلاحاتی نظیر القیم الثقافیة (صفحه الف)، تراث ادبی، تراثا ثقافیا، الادب الرفیع، تباینا شاسعا، الأغراض التقليدية التي ظلت سائدة مئات الأعوام (صفحه ب)، رائدی النهضة الشعرية عندنا هما ... ، لكن علی الرغم من تمكن الیازجی من ناصية

اللغة، فلا يسعنا الا أن نعتبره شاعرا مقلدا صرفا (صفحة د) الرومانطيقية و التي أسدت خدمة عظمى لقضية الشعر العربي الحديث (صفحة ط). همچنين جنبه مثبت کتاب - که بیانگر خلاقیت نویسنده و امتیاز اثر نسبت به دیگر آثار موجود است - توجه نویسنده به مکاتب ادبی و گروه بندی شاعران بر مبنای گرایش های ادبی آن ها و تنظیم اشعار براساس سبک و شیوه و تاریخ آن ها است که در انسجام کتاب بسیار مؤثر است. علاوه بر این، نمونه های اشعار نیز بسیار دقیق و هوشمندانه انتخاب شده اند و از برجسته ترین اشعار معاصر عربی است که بر خلاقیت ویژه نویسنده و ذوق بسیار وی در حوزه نقادی دلالت دارد و نیز حاکی از تسلط نویسنده کتاب به شعر معاصر عربی است. امتیاز برجسته دیگر اثر، در این است که نویسنده از میان اشعار هر شاعر، به نمونه های اشعاری توجه داشته است که به دقت معرف گرایش شاعر مورد نظر نویسنده و نمودار شخصیت ادبی اوست.

علی رغم همه این موارد، از نظر نگارندگان این مقاله، کتاب مصطفی بدوی در عین اینکه غنی و پر بار و دربردارنده جامعیت نسبی است، خالی از برخی معایب و کاستی ها نیست و از بُعد محتوایی نقص ها و نارسایی هایی دارد که در ادامه به آن ها اشاره می شود:

۱. فقدان شرح و تحلیل اشعار

کتاب به شرح و تحلیل فراوان نیاز ندارد، ولی تحلیلی مختصر که گزیده های اشعار را با اصول مکاتب ادبی ذکر شده ارتباط دهد و چرایی انتساب اشعار را به این مکاتب بیان کند، در ارتقای کیفی کتاب تأثیر بسزایی دارد. کتاب مصطفی بدوی با وجود مقدمه ارزنده آن، از این نظر ضعف عمده دارد. اگرچه تلاش بدوی در مقدمه کتاب - که شامل شرح و تحلیل تاریخی شعر معاصر عربی و جریان های ادبی است - ستودنی و قابل تحسین است؛ اما به استثنای مقدمه، با هیچ تحلیل و تفسیری روبه رو نمی شویم. بدوی ابتدا نام هر شاعر را ذکر و سپس به ذکر نمونه هایی از اشعار وی اکتفا کرده است. واضح است که خودداری از توجه صرف به گردآوری و ذکر اشعار و عدم اکتفا به این امر، کارایی چنین کتابی را بیش از پیش می کند.

۲. بی توجهی به ادبیات مقاومت

در دوره معاصر «ادبیات مقاومت، قضیه فلسطین را در ذهن تداعی می کند و در حقیقت فلسطین و رویارویی آن با رژیم صهیونیستی مهم ترین منبع الهام بخش شعر پایداری است که بخش عظیمی از ادبیات عربی معاصر را به خود اختصاص داده است» (مختاری و

شهبازی، ۱۳۸۹: ۵۲۰). ادبیات و قضیه فلسطین، به‌ویژه دو پیشامد ناگوار سال‌های ۱۹۴۸ و ۱۹۶۷، تأثیر فراوانی در شعر فلسطین، به‌طور خاص، و در شعر عرب، به‌طور عام، بر جای گذاشته و عواطف تمامی شاعران عرب‌زبان را برانگیخت؛ به‌گونه‌ای که این دو حادثه منشأ الهام شاعران عرب شده، سرچشمه‌های شعر را بر دل‌هایشان جاری ساخته و پژواک صدای شاعران عرب در دل و جان شنوندگان تأثیر گذاشته است. حوادث و رویدادهای فلسطین و انقلاب ملی آن، راه را برای ایجاد تغییرات فنی شعر عرب به‌طور عام و شعر فلسطین به‌طور خاص از نظر شکل و محتوا هموار ساخته است (ر.ک.: عطوات، ۱۹۹۸: ۶۹۰-۶۹۳)؛ بنابراین کمتر کسی است که بتواند تأثیر قضیه فلسطین بر شعر عرب را انکار کند. شعر فلسطین نقش زیادی در گسترش شعر در جهان عرب داشته و موج عظیمی از زیباترین سروده‌ها را به دفتر ادبیات معاصر هدیه کرده است؛ به‌گونه‌ای که می‌توان این دوره را نوعی رستاخیز ادبی در شعر عربی به‌شمار آورد. بر همین اساس به‌نظر می‌رسد کتابی که شامل گزیده‌های شعر معاصر عرب است، باید بخش عظیمی از اشعار مقاومت را در خود بگنجاناند. در کتاب مصطفی بدوی به مسئله فلسطین آن‌گونه که شایسته آن است، پرداخته نشده است و شعر مقاومت در این کتاب چندان شاخص و برجسته نیست. بدوی در مقدمه کتاب نیز به این مسئله به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل تحریک و خیزش ادبی عرب‌ها، اشاره ویژه‌ای نکرده است و تنها از قضیه فلسطین به‌عنوان عاملی یاد می‌برد که سبب تضعیف مکتب رمانتیک در ادبیات معاصر عربی شده است. وی بیان می‌کند که در این دوره، با توجه به قضیه فلسطین و مشکلات فلسطینیان و به تبع آن مشکلات جامعه عربی - اسلامی، شرم آور بود که شاعران، مسائل و مشکلات ملموس جامعه خود را رها کنند و به دنیای زیبایی‌ها، رؤیاها و طبیعت روی آورند (ر.ک.: بدوی، ۱۹۶۹: ل).

۳. بی‌توجهی به برخی جریان‌های شعری

پیش‌تر ذکر شد که وجه تمایز و جنبه مثبت کتاب مصطفی بدوی، دسته‌بندی شاعران براساس مکاتب ادبی است. مقدمه نویسنده حاکی از ذوق بسیار وی در حوزه نقادی و آگاهی‌اش از روند شعر عربی است؛ ولی با توجه به اینکه در کتاب حاضر مبنای اصلی بدوی در برگزیدن شاعران و اشعار آن‌ها، جریان‌های شعری بوده است، جا دارد که نویسنده به تجزیه و تحلیل بیشتری در این زمینه بپردازد و نگارش ۱۶ صفحه مقدمه برای چنین کتابی با این حجم کافی به‌نظر نمی‌رسد. وی می‌توانست به‌گونه‌ای گسترده‌تر عمل کند و علاوه بر مکاتب و جنبش‌های ادبی، از گروه‌ها، جریان‌ها و به‌طور کلی تمامی

موتورهای محرک و عوامل مؤثر در روند تحول شعر معاصر عرب، نه به‌طور گذرا و خلاصه‌گونه، بلکه به تفصیل سخن بگوید. بدوی مکاتب و جریان‌های ادبی را به‌خوبی بررسی کرده است، ولی به برخی گروه‌ها و جریان‌های ادبی مانند آپولو، مدرسه‌الدیوان، جریان ملی‌گرایی نپرداخته است. البته وی تنها در مقدمه در صفحه «ط» اظهار داشته است که سهم احمد زکی ابوشادی، مؤسس مجله *أبولو* (آپولو)، در پیشروی نهضت رمانتیسم غیر قابل انکار است و این مجله به شعر معاصر عربی خدمت بسیاری کرده است. به نظر می‌رسد سهم این جنبش‌ها به‌ویژه آپولو، در شعر معاصر عربی بیش از این است و اختصاص چندین جمله به آن نمی‌تواند حق مطلب را ادا کند؛ زیرا این جماعت روح تجدید را در کالبد شعر معاصر دمیدند و تغییر و تحول در شعر عرب را پایه‌گذاری کردند (ر.ک.: الکتانی، ۱۹۸۲: ۴۲۵/۱؛ خفاجی، بی‌تا: ۳۲).

۴. ذکر نکردن برخی شاعران برجسته

هر کتابی که حاوی گزیده اشعار معاصر است، در درجه نخست برای آشنایی مخاطب با شعر معاصر نگاشته می‌شود؛ ولی در عین حال به معرفی شخصیت‌های برجسته عصر نیز گریز می‌زند. درحقیقت اگر کتاب گزیده اشعار بتواند ضمن ارائه نمونه‌های شعری، زمینه آشنایی مخاطب خود را با سراینده‌گان اشعار نیز فراهم آورد، ارزش ادبی بیشتری کسب می‌کند؛ بنابراین جا دارد توجه نویسنده علاوه بر اشعار منتخب و ارزش ادبی آن‌ها، به شاعران برگزیده معاصر نیز معطوف شود و تلاش نویسنده بر این باشد که مجموعه‌ای فراهم آورد که در آن هیچ شعر و یا شاعر برجسته‌ای از قلم نیفتاده باشد. به نظر می‌رسد در کتاب مصطفی بدوی با وجود توجه به بیشتر شاعران بنام، جای برخی شاعران برجسته خالی است؛ برای نمونه احمد محرم، شاعر برجسته مصری، می‌توانست در زمره شاعران تقلیدگرا قرار گیرد. در توصیف شعر او همین سخن از ولی‌الدین یکن کافی است که می‌گوید: «إنّ خلیلاً أبلغ شعراء زماننا و إنّ محرماً و حافظاً أفصحهم» (عبید، ۱۹۲۲: ۱۱۸) و نیز گنجاندن نام احمد رامی، شاعر عاشقانه‌سرا و نام‌آشنای مصری، در ردیف شاعران رمانتیک می‌توانست اقدامی در جهت ارتقای جامعیت کتاب باشد. شخصیت برجسته وی و جایگاه رفیع او در ادب معاصر عربی بر کسی پوشیده نیست. خلیل مطران در توصیف اشعار او می‌گوید:

كُلُّ بَيْتٍ كَمَنْبِتِ الزَّهْرِ حَسَنًا وَ شِئْذًا أَوْ كَمَرْتَعِ الأَرَامِ
(عبید، ۱۹۹۲: ۴۷)

علاوه بر شاعران مصری، جای خالی شخصیت‌هایی چون سعدی یوسف، مظفر النواب و یا شاعران برجسته فلسطینی از جمله محمود درویش، معین بسیسو و سمیح القاسم در کتاب حاضر احساس می‌شود که البته ذکر نکردن شاعران فلسطینی، از بی‌توجهی به ادبیات مقاومت و شعر فلسطین در کتاب نشئت گرفته است.

۵. اشکال در ضبط برخی اشعار

یکی از مهم‌ترین و برجسته‌ترین مؤلفه‌های نگارش کتاب، به‌ویژه کتب مرجع، دقت در گردآوری اطلاعات است. کتاب گزیده اشعار نیز به‌نوعی جزو کتب مرجع محسوب می‌شود؛ بنابراین باید در ثبت و ضبط اشعار آن دقت شود و شایسته است که به ذکر ناقص اشعار اکتفا نشود. بدوی در بخش انتهایی مقدمه کتابش بیان می‌کند که مقصودش ارائه تصویری روشن از تحول شعر عربی بوده است و وی بنا بر دو اصل اساسی اشعار ذکر شده را برگزیده است: نخست آنکه اشعار انتخابی به بهترین صورت ممکن، صاحب خود را معرفی کنند و هریک از این اشعار، جدای از شاعر و گوینده آن‌ها، ارزش ادبی داشته باشند و دوم اینکه همه اشعار برگزیده به صورت کامل درج شده باشند؛ التزام وی به این امر، دامنه انتخاب را برایش محدود کرده و سبب شده است تا از ذکر اشعاری که مطول هستند - حتی اگر ارزش ادبی داشته باشند - خودداری کند (ر.ک.: بدوی، ۱۹۶۹: س). طبق بررسی‌های انجام شده نویسنده در برخی موارد به ذکر کامل اشعار مبادرت نورزیده و به اصل دوم مورد نظر خود در برگزیدن اشعار پایبند نبوده است. برای نمونه در صفحه ۲۷ کتاب از قطعه «الشعر و الشاعر» که از سروده‌های صدقی الزهاوی است، چند بیت جا افتاده است که بدین شرح است:

بیت ششم:

سَلِّوْهُ ذَلِكُ الْـ
عَزَّ حَتَّى حَقْرَا

بیت دهم:

آه لِلشَّعْرِ فـَقْد
طَاحَ فِيمَا حَذْرَا

بیت یازدهم:

شَرِبَ الْكَأْسَ فَمَا ار
تَدَّ حَتَّى سَكْرَا

بیت دوازدهم:

تَرَكَ الصَّفْوَةَ مِنْـ
هَآ وَ سَفَّ الْكُـدْرَا

بیت سیزدهم:

و مَضَىٰ مَعْتَدِيَا وَ أَتَىٰ مَعْتَدِرَا

(الزهاوی، ۱۹۲۴: ۲۴۸)

همچنین در صفحه ۶۰، مربوط به عباس محمود العقّاد، ابیات پایانی شعر «قدوم الشتاء» موجود نیست. ابیات جافتاده بدین قرار است:

شَوَاهِدُ تُبَيِّئُ أَنَّ الزَّمَانَ يُبَلِّى النَّبَاتَ وَ يُبَلِّى الْبَشَرَ ...
يَنَادِي بِأَنَّ الرَّبِيعَ انْدَثَرَ وَأَنَّ الشِّتَاءَ غَدًا بِالْأَثَرِ
فِيَا مَنْظَرًا مُؤَنِقًا لِلرِّيَاضِ تَأْتِقَ فِيهِ الرَّبِيعُ الْعَطِرِ
لَقَدْ أَنْكَرْتُكَ عِيُونَ الشِّتَاءِ وَيَا حُسْنَ مَا أَنْكَرْتَ مِنْ صُورِ
كَمَا أَنْكَرَ الشَّيْخُ مِنْ مَجْلِسِ تَدَاعَى الشِّبَابُ بِهِ لِلْسَمْرِ
وَ كُلُّ أَوَانٍ لَهُ شَارَةٌ وَ مَا شَارَةُ الدَّهْرِ إِلَّا الْغَيْرِ

(العقاد، بی تا: ۱۰۶)

در صفحه ۸۸ از «میلاذ الشاعر»، اثر علی محمود طه، نیز بیت ۵۶ مرقوم نیست:

مَا لِهَذَا الْمَسَاءِ يُشْغِفُنَا حَبًّا أَوْ يُورِي بِنَا الْفُتُونِ وَ يُغْرِي؟

(طه، ۱۹۸۲: ۱۱)

در صفحه ۱۸۸ کتاب نیز ابیات پایانی شعر «مدینه» ادونیس، جافتاده است که چنین است:
وَ سَنَعَكْسُ وَجْهَ الْحَضُورِ وَأَرْضَ الْمَسَافَاتِ فِي نَاطِرِ الْمَدِينَةِ
نَارُنَا تَتَقَدَّمُ وَالْعَشْبُ يُؤَلِّدُ فِي الْجَمْرَةِ النَّائِرَةِ نَارُنَا تَتَقَدَّمُ نَحْوَ الْمَدِينَةِ
(ادونیس، ۱۹۷۱: ۴۸۲/۱)

همچنین در صفحه ۱۰۶، مربوط به یوسف بشیر التیجانی، سه گزیده از شعر وی آمده است که دو مورد از آن ناقص است. از شعر «طفل الخلوّة» ابیات ۵، ۸، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۲۱ و ۲۲ (جمعاً نه بیت) جافتاده است که به ترتیب عبارت‌اند از:

بیت پنجم:

طُوْفَتْ فِي خِيَالِهِ ذَكَرِيَاتِ الرَّوْعِ وَاعْتَادَهُ مَطِيفَ الْجَمَاحِ

بیت هشتم:

ثَوْرَةٌ صُورَتْ خَوَافِي مَا بَيْنَ حَنَايَا صَبِينَا مِنْ رِيَّاحِ

بیت یازدهم:

حَبِذَا (خَلْوَةٌ) الصَّبِيِّ وَ مَرْحَى بِالصَّبَا الْغَضِّ مِنْ لِيَالِ وَضَاحِ

بیت دوازدهم:
 رب يوم أغر يزهو بدري نطاق وعبقري وشاح
 بیت سیزدهم:
 و ظلال من الضحى ظفرت منها بعقد من الصبا لمام
 بیت چهاردهم:
 زهرات شتى منوعة الألوان من سوسن الربى و الاقاحى
 بیت پانزدهم:
 تمتعت شمسها فعاودها إلف هوى يستقيدها للمراح
 بیت بیست و یکم:
 صور للصبا الأغر موشاء بأحلامه و ضوء الصباح
 بیت بیست و دوم:
 يدفق البشر من مفاتن دنها و تفتت عن سنا وضاح

(التيجانى، ۱۹۸۰: ۹۳)

علاوه بر موارد ذکر شده، در همین صفحه از شعر «الصوفى المعذب»، تنها ۷ بیت ذکر شده است و بیشتر ابیات این شعر که به ۴۹ بیت می‌رسد، ذکر نشده است. از آنجا که تعداد این ابیات بسیار است، از ذکر آن‌ها خودداری می‌کنیم و خوانندگان محترم را به صفحه ۱۲۵ دیوان *اشراقه التيجانى* ارجاع می‌دهیم.

۶. ارجاع ندادن به منابع و نبود پاورقی

فقدان ارجاع دهی نیز از دیگر مشکلات کتاب مورد بحث است. با توجه به اینکه کتاب شامل نمونه‌های برگزیده اشعار معاصر عربی است، ارجاع به اصل دیوان شاعران ضروری است. به طور کلی، در این کتاب نه در مباحث مقدماتی، نه در گزیده‌های اشعار و نه در بیان شرح حال شاعران، به هیچ منبعی ارجاعی داده نشده است و همین امر و عدم مستندسازی، ضعفی عمده برای کتاب به‌شمار می‌آید.

نداشتن پاورقی و نداشتن توضیحات تکمیلی نیز در این کتاب دیده می‌شود. پاورقی از ارکان مهم و اثرگذار کتاب است که نویسنده یا نویسندگان را به مطالعه بیشتر و تخصصی‌تر رهنمون می‌کند. اگرچه کتاب *مختارات من الشعر العربى الحديث* تنها از ۵۰ شاعر مختلف نام برده است، در بسیاری از اشعار، خواننده با نام‌ها و اصطلاحاتی روبه‌رو

می‌شود که نیاز به توضیح دارد و این توضیحات باید در حاشیه صفحات و پاورقی‌ها باشد. برای نمونه در صفحه ۲ کتاب ذیل نام «محمود سامی البارودی»، در شعر «این أيام لذتی و شبابی» در بیت بیست و چهارم آمده است:

أین منی «حسین» بل این «عبدُ الله» ربُّ الکمال و الآداب؟

در این بیت، مقصود از «حسین»، حسین المرصفی و مقصود از «عبدالله»، عبدالله فکری است که هر دو از دوستان سامی البارودی هستند که وی این شعر را در رثای این دو سروده است (ر.ک.: البارودی، ۱۹۹۸: ۶۶). به نظر می‌رسد توضیح این مطلب و معرفی این دو شخصیت و نیز بسیاری از اشخاص دیگر از جمله: «حسین»، «الأعمی» و «لورد کرومر» در صفحه ۱۷ در شعر «وداع اللورد کرومر» از احمد شوقی؛ «سلمی» در صفحه ۱۲۱ در قصیده «مساء» از ایلیا ابوماضی؛ «نهاد» در صفحه ۱۵۶ در شعر «نامت نهاد» از کمال نشأت؛ «مصطفی» در صفحه ۲۱۲ در شعر «الناس فی بلادی» از صلاح عبدالصبور، و توضیح اصطلاحاتی چون: «الکلوب» و «سریون» در صفحه ۱۹ در شعر «وداع اللورد کرومر»؛ «هندنبرج» در صفحه ۲۲ در شعر «مظاهرة السيدات المصريات فی ۱۹۱۹» از حافظ ابراهیم؛ «یافا» در صفحه ۱۹۵ در شعر «الملجأ العشرون» از الیاتی ضروری است. همچنین، در صفحه ۲۵۳ در قسمت شرح حال «ابوالقاسم شابی»، ارائه توضیح مختصری از «الرابطه القلمیة» ضروری به نظر می‌رسد، به‌ویژه اینکه نویسنده در مقدمه نیز اشاره‌ای به آن نکرده است.

علاوه بر این موارد، اشعاری که در چاپ‌های مختلف از دیوان یک شاعر با اختلافاتی در ثبت و ضبط اشعار و ترتیب قرار گرفتن آن‌ها مشاهده می‌شود، از جمله شعر «مسافر بلا حقائب» از عبدالوهاب الیاتی در صفحه ۱۹۲ و یا شعر «تمثال» از علی محمود طه در صفحه ۸۲ نیاز به پاورقی و ارجاع به منابعی دارد تا خواننده را به مطالعه بیشتر راهنمایی کند و وی را از اختلافات موجود در نقل اشعار آگاه کند. نمونه‌هایی از این نوع در کتاب به کرات دیده می‌شود که ذکر همه آن‌ها خارج از مجال بحث است؛ بنابراین با توجه به موارد فوق، تهیه ارجاعات داخل متن برای چنین منبع ارزشمندی که در آن از ده‌ها شاعر برجسته و از ده‌ها اصطلاح ناآشنا سخن به میان آمده است، ضروری است و فقدان آن ضعفی عمده برای کتاب به‌شمار می‌آید.

۷. عدم فصل‌بندی

فصل‌بندی و مجزاکردن بخش‌های مختلف کتاب، به انسجام آن می‌انجامد و به مطالعه

شخصی نظم می‌بخشد و به عبارتی سبب سهولت بیشتر مطالعه کتاب می‌شود. انسجام و نظم مطالب کتاب *مختارات* تا حد زیادی قابل قبول است. تنظیم اشعار براساس سبک و شیوه و تاریخ آن‌هاست. مقدمه کتاب نیز به گونه‌ای منظم و منسجم تنظیم شده است و نام هر یک از گروه‌ها و جریان‌های ادبی، عناوین اصلی مقدمه را تشکیل می‌دهد. نویسندگان براساس مکاتب و جریان‌هایی که در مقدمه از آن‌ها صحبت کرده، شاعران هر مکتب و نمونه یا نمونه‌هایی از شعر آن‌ها را آورده است. عناوین کلی را اسامی شاعران و عناوین جزئی را عنوان اشعار آن‌ها تشکیل می‌دهد. این امر نشان می‌دهد که روش نویسندگان از ابتدا تا انتهای کتاب یک شکل و منظم است؛ ولی از سوی دیگر خواننده از ابتدا تا انتها، تنها با نام شاعران و عنوان اشعار آن‌ها روبه‌رو می‌شود و هیچ‌یک از بخش‌های کتاب را به تفکیک در اختیار ندارد. البته بهتر بود بدوی محتویات کتاب را نیز بر اساس ترتیب مقدمه، فصل بندی کند و هر فصل را به یکی از مکاتب شعری اختصاص دهد و پیش از شروع هر فصل توضیح مختصری از محتویات آن به خواننده ارائه دهد. این امر کمک شایانی به خواننده می‌کند و علاوه بر این، خواننده غیرمتخصص نیز برای بررسی هر شاعر و آگاهی از اینکه فلان شعر یا شاعر منسوب به کدام مکتب است، نیاز به رجوع به فهرست مطالب ندارد و این امر سبب احاطه بهتر و دسترسی آسان‌تر مخاطب به محتویات کتاب می‌شود که با ذوق و علاقه مخاطبان نیز تناسب بیشتری خواهد داشت.

ارزیابی کتاب بر اساس شاخص‌های ارزیابی کتب درسی

در این بخش، کتاب مصطفی بدوی را بر اساس مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی کتب درسی دانشگاهی، در قالب جدول و نمودار بررسی و نقد خواهیم کرد. کتاب‌های آموزشی از سه جنبه کیفیت نگارش محتوا، ویژگی‌های فنی و شکل ظاهری و تأثیر در آموزش ارزیابی می‌شود (آرمند، ۱۳۸۴: ۷۰۹). احمد رضی در مقاله‌ای با عنوان «شاخص‌های ارزیابی کتب درسی دانشگاهی» (رضی، ۱۳۸۸)، شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب درسی دانشگاهی را از پنج جنبه بررسی کرده است: شکل ظاهری، محتوا، ساختار، زبان و روش. در ارزیابی محتوایی، شاخص‌هایی از جمله روزآمدی، جامعیت، گسترده‌نمایی جدید، تناسب میان حجم اطلاعات اصلی و جنبی، مرتبط بودن کتاب با دیگر دروس وابسته و غیره بررسی می‌شوند. در ارزیابی روشی، روشمند بودن کتاب، شیوه مواجهه علمی نویسندگان با موضوع کتاب و نیز روش ارائه مطلب در نظر گرفته می‌شود. در ارزیابی زبانی، شاخص‌هایی از قبیل شیوه کاربرد علائم سجاوندی، استفاده از بندها و پاراگراف‌ها، پرهیز از سره‌نویسی، استفاده

از جملات مثبت به جای منفی و غیره اهمیت دارد. در ارزیابی ساختاری، نظم و چینش مطالب و فصل‌های کتاب، بخش‌های ابتدایی و انتهایی، استفاده از فهرست‌ها، جدول‌ها و غیره قابل بررسی است. در ارزیابی شکل ظاهری نیز حجم کتاب، تناسب حجم فصل‌ها، کیفیت حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی، صحافی، کاغذ انتخابی و غیره شاخص‌های مهم شمرده می‌شوند (ر.ک.: رضی، ۱۳۸۸: ۲۲-۲۹).

چنان‌که در مقدمه ذکر شد، از آنجا که کتاب *مختارات من الشعر العربی الحدیث* به عنوان یک منبع درسی دانشگاهی در تدریس ادبیات معاصر، به ویژه متون نظم معاصر عربی کاربرد دارد، نگارندگان در نظر دارند این کتاب را بر اساس شاخص‌های ارزیابی کتب درسی دانشگاهی بررسی کنند تا مشخص شود که کاربرد چنین کتابی برای این عنوان درسی مناسب است یا نه؟ به همین منظور، در جدول‌های ذیل پنج بخش ذکر شده در کتاب *مختارات ارزیابی خواهد شد*. نمره کل هر شاخص، «۱۰» است که در ستون دوم نمایش داده شده و نمره متعلق به کتاب مورد بررسی در ستون سوم قرار گرفته است.

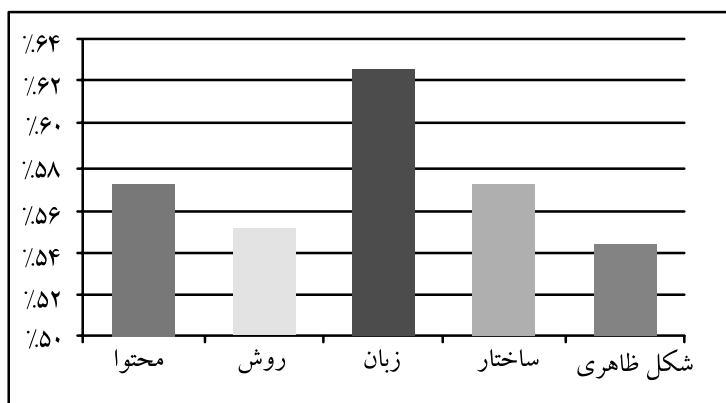
نمره کتاب	نمره کل	شاخص مورد بررسی	ارزیابی محتوایی کتاب
۸	۱۰	روزآمدی اطلاعات علمی کتاب	
۶	۱۰	جامعیت مطالب کتاب	
۹	۱۰	ارتباط مطالب کتاب با دیگر دروس وابسته	
۴	۱۰	طرح سؤال‌های جدید و افق‌های تازه	
۵	۱۰	تناسب میان حجم اطلاعات اصلی و اطلاعات جنبی	
۳	۱۰	ظرفیت مطالب کتاب در ایجاد ارتباط با موضوعات میان‌رشته‌ای	
۵	۱۰	ظرفیت مطالب کتاب در برقراری ارتباط با یادگیرنده و اثرگذاری بر او	
۴۰	۷۰	جمع کل	

نمره کتاب	نمره کل	شاخص مورد بررسی	ارزیابی روش
۵	۱۰	روش تحقیق یا شیوه مواجهه علمی نویسنده با موضوع کتاب (شامل: تناسب روش تحقیق با موضوع کتاب، پای‌بندی به اصول روش مورد استفاده در کتاب)	
۶	۱۰	روش ارائه مطالب کتاب (شامل: رعایت بی‌طرفی علمی در بررسی‌ها، استفاده از منابع معتبر، رعایت امانت در استفاده از منابع)	
۱۱	۲۰	جمع کل	

نمره کتاب	نمره کل	شاخص مورد بررسی	ارزیابی ساختاری
۸	۱۰	نظم منطقی فصل‌های کتاب	
۱۰	۱۰	تناسب عنوان‌ها یا زیرعنوان‌ها	
۵	۱۰	انسجام و یکپارچگی مطالب	
۸	۱۰	کیفیت مقدمه کتاب	
۰	۱۰	آوردن مقدمه جدا برای هر فصل	
۰	۱۰	آوردن نتیجه و جمع‌بندی برای هر فصل	
۹	۱۰	فهرست مطالب	
۴۰	۷۰	جمع کل	

نمره کتاب	نمره کل	شاخص مورد بررسی	ارزیابی زبانی
۶	۱۰	استفاده بجا از علائم نگارشی	
۵	۱۰	استفاده از جملات کوتاه و پرهیز از کاربرد زیاد جملات مرکب	
۳	۱۰	استفاده از بندها و پاراگراف‌های کوتاه	
۶	۱۰	استفاده از جملات مثبت به جای منفی	
۸	۱۰	به کارگیری کمتر از جملات معترضه	
۸	۱۰	آوردن معادل‌های لاتین اسامی و اصطلاحات خارجی	
۸	۱۰	معادل‌سازی اصطلاحات تخصصی	
۶	۱۰	رعایت قواعد نگارشی و کیفیت ساختار دستوری	
۵۰	۸۰	جمع کل	

به منظور تفهیم بیشتر و سهولت کار، نمودار مربوط به بخش‌های مذکور را ترسیم کرده و درصد موفقیت کتاب در هر یک از شاخص‌ها را بدین شکل ارائه نموده‌ایم. نمره متعلق به کتاب مختارات در ستون سوم قرار گرفته است:

نمودار درصد موفقیت کتاب در هر شاخص

زبان کتاب با ۶۲/۵۰ درصد بیشترین میزان موفقیت را داشته و شکل ظاهری با ۵۴/۲۸ درصد کمترین میزان مقبولیت را از آن خود کرده است. گفتنی است از آنجا که این کتاب مربوط به دهه ۶۰ میلادی است و از عمر آن بیش از پنجاه سال می‌گذرد و در آن هنگام تکنولوژی آموزشی و تولید کتاب درسی بسیار ابتدایی بود، نمی‌توان توقع چندانی از آن داشت. نگارندگان نیز، به این امر توجه داشته و کیفیت ظاهری کتاب را نسبت به دیگر کتاب‌های موجود هم‌رده آن سنجیده‌اند. همچنین موفقیت کتاب در همه شاخص‌ها به‌طور کلی ۵۷/۷۴ درصد است که این میزان بیانگر کسب حد وسط و میانگین نمره و توفیق نسبی کتاب است.

الگوی پیشنهادی

نگارندگان معتقدند کتابی با ساختاری تقریباً مشابه کتاب حاضر، در صورت رفع نواقص موجود، برای تدریس متون نظم معاصر مناسب است. در این کتاب، خواننده پس از مقدمه، با حجم انبوهی از اشعار روبه‌رو می‌شود؛ سپس در پایان کتاب، شرح حال شاعران می‌آید که این امر سبب پراکندگی محتویات کتاب شده و از تنوع مطالب آن کاسته است. بهتر آن است کتابی تألیف شود که ضمن رفع اشکالات و ضعف‌های موجود، مطالب آن نیز انسجام داشته باشد؛ بدین معنی که پس از مقدمه کامل درباره‌ی روند شعر عربی، هریک از مکاتب شعری به ترتیب در فصل‌های کتاب ذکر شود و پس از ذکر نام هریک از شاعران مربوط به آن مکتب، مختصری از زندگی آن شاعر، سبک و گرایش‌های شعری وی ارائه شود؛ سپس توضیحاتی درباره‌ی شعر منتخب از دیوان شاعر، به ویژه زمینه فکری و موضوع آن شعر ذکر و پس از درج شعر، تحلیل مختصری درباره‌ی آن ارائه شود. این امر سبب می‌شود خواننده در مطالعه‌ی خود با بخش‌های متنوعی از شعر و نثر روبه‌رو شود و در عین حال مطالب را منسجم در اختیار داشته باشد که این کار، به مطالعه‌ی او نظم خواهد بخشید. همچنین ثبت و ضبط دقیق اشعار باید رعایت شود تا صحت و اعتبار مطالب کتاب افزایش یابد.

با توجه به موارد ذکر شده، به نظر می‌رسد کتاب *شذرات من النظم والنثر فی العصر الحدیث* (نظام تهرانی و واعظ، ۱۳۸۷)، تا حد زیادی با الگوی پیشنهادی مطابقت دارد و به آن نزدیک است. این کتاب، از نظر کیفیت کاربرد اصطلاحات تخصصی، بهره‌گیری مفید از ابزارهای علمی، جامعیت محتوا و موضوع، روزآمدی داده‌ها و اطلاعات و به‌ویژه سبک و روش ارائه مطالب، امتیاز ویژه‌ای دارد و انتظارات معقول و منطقی خواننده از یک کتاب

متون نظم معاصر را تا حد زیادی برآورده می‌سازد. البته به نظر می‌رسد نظم منطقی و انسجام مطالب در فصل‌های کتاب می‌توانست بهتر از شکل کنونی باشد و نویسندگان می‌توانستند شاعران را بر اساس مکاتب ادبی تنظیم کنند. چنین نظم و ترتیبی، معقول‌تر به نظر می‌رسد و به مطالب کتاب انسجام بیشتری می‌بخشد و ضمن اینکه با درس «تاریخ ادبیات معاصر» نیز هماهنگی بیشتری می‌یابد؛ ولی در حال حاضر این کتاب مناسب‌ترین منبع برای تدریس درس متون نظم معاصر عربی و نیز درس متون نثر معاصر عربی ارزیابی می‌شود.

کتاب مصطفی بدوی از نظر جامعیت - از این نظر که شاعران بیشتری را شامل شده و اشعار بسیاری را ثبت کرده است - بر کتاب *شذرات* برتری دارد. نیز چنان‌که ذکر شد، شیوه تنظیم فصل‌ها و نظم منطقی مطالب کتاب، یعنی تقسیم شاعران بر اساس گرایش‌ها و مکاتب ادبی آن‌ها، مزیت دیگر کتاب *مختارات* بر کتاب *شذرات* به‌شمار می‌رود. در عین حال، سبک و روش کتاب *شذرات* در ارائه مطالب، آن را بر کتاب *مختارات* برتری داده است و از آنجا که بسیاری از ضعف‌ها و اشکالات وارد بر کتاب مصطفی بدوی در آن وجود ندارد، *شذرات* به کتابی ایدئال برای تدریس دو درس «متون نظم» و «نثر معاصر» تبدیل شده است. توضیح عبارات و اشعار به زبانی واضح که مطالب دشوار را برای خواننده آسان کرده و ذهن خواننده را به عمق کلام هدایت می‌کند؛ همچنین شرح حال مختصر هر شاعر یا نویسنده و معرفی آثار او در ابتدای هر شعر یا نثر، مزیت برجسته این اثر نسبت به کتاب *مختارات* است. همچنین اعراب‌گذاری متون در کتاب *شذرات* که با دقتی و سواس‌آمیز صورت گرفته است، از دیگر محاسن آن است. البته کتاب بدوی نیز از این نظر ضعف عمده‌ای ندارد و این‌گونه کتاب‌ها معمولاً از خطاهای شکلی و اعرابی مصون نیستند.

آنچه پیشنهاد می‌شود، تلفیقی از دو کتاب *شذرات* و *مختارات* است. هر دو کتاب در صورت رفع نواقص موجود، که به آن‌ها اشاره شد، اگر با یکدیگر ترکیب شوند، منبع غنی و باارزشی حاصل خواهد شد؛ بدین معنی که مقدمه‌ارزنده کتاب مصطفی بدوی، جامعیت مطالب، تقسیم‌بندی فصل‌ها بر اساس مکاتب شعری و ذکر منظم نام شاعران، اگر به شرح و تحلیل‌های کتاب *شذرات* اضافه شود و با سبک نگارش و ارائه مطالب این کتاب نوشته شود، به کتابی مناسب و درخور، یا به عبارت دیگر، به مناسب‌ترین کتاب برای تدریس درس متون نظم معاصر عربی تبدیل می‌شود. امید است با اعمال این پیشنهادات از سوی استادان و صاحب‌نظران رشته زبان و ادبیات عربی و نیز با پیگیری سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)، این کتاب اصلاح و منتشر شود.

نتیجه گیری

کتاب *مختارات من الشعر العربی الحدیث*، حاوی گزیده‌هایی از اشعار معاصر عربی است که علاوه بر ارائه مقدمه‌ای ارزشمند در شرح و تحلیل جریان‌ها و مکاتب ادبی، به ذکر اسامی شاعران برجسته هر مکتب و بیان نمونه‌هایی از اشعار آن‌ها پرداخته است. تلاش نویسنده کتاب، مصطفی بدوی، به حق ستودنی است. گردآوری چنین کتابی حاکی از تلاش بسیار وی در جست‌وجو و جمع‌آوری اشعار و صرف مدت زمانی طولانی است و واضح است که هر گونه نقد و بررسی انجام گرفته درباره این کتاب، دلیل بر ارزش و اهمیت آن است. این کتاب هم از جنبه شکلی و هم از جنبه محتوایی، نقاط قوت و ضعفی دارد که هدف تلاش نگارندگان در مقاله حاضر، شناسایی آن‌هاست. انتخاب قلم مناسب با خط عربی، درست نویسی واژگان، کاربرد علائم نگارشی، تنظیم فهرست مطالب، توجه به تیرها و عنوان بندی‌ها و در کل رعایت قواعد عمومی ویرایش و نگارش، از نقاط قوت کتاب از بُعد شکلی است و تناسب عنوان و محتوای کتاب، طرح بحث مقدماتی و ارائه پیش زمینه مناسب، معادل سازی مناسب اصطلاحات تخصصی، انتخاب دقیق و هوشمندانه اشعار، تنظیم اشعار بر اساس سبک و شیوه و تاریخ آن‌ها، توجه نویسنده به مکاتب ادبی و گروه بندی شاعران بر مبنای گرایش‌های ادبی آن‌ها، از نقاط مثبت محتوایی قابل ذکر کتاب است.

کتاب حاضر با وجود جنبه‌های مثبت و باارزش، از برخی کاستی‌ها خالی نیست. ضعف در نگارش و وجود برخی اشکالات تایپی و نگارشی از جمله نقاط ضعف شکلی است و از بُعد محتوایی نیز، فقدان شرح و تحلیل اشعار، بی‌توجهی به شعر مقاومت، بی‌توجهی به برخی جریان‌ها و گروه‌های ادبی، ذکر نکردن برخی شاعران برجسته، اشکال در ثبت و ضبط برخی اشعار، ارجاع ندادن به منابع، نبود پاورقی و نیز فصل بندی از نقاط ضعف کتاب به‌شمار می‌رود.

بر اساس شاخص‌های ارزیابی کتاب درسی دانشگاهی، این کتاب در بُعد زبانی، با ۶۲/۵۰ درصد بیشترین میزان موفقیت و شکل ظاهری با ۵۴/۲۸ درصد کمترین میزان مقبولیت را یافته است. همچنین موفقیت کتاب در همه شاخص‌ها در کل ۵۷/۷۴ درصد است که این میزان بیانگر کسب حد وسط و میانگین نمره و توفیق نسبی کتاب است. رفع نواقص موجود و یا تألیف کتابی با جامعیت و انسجام بیشتر همراه با شرح و تحلیل و ثبت و ضبط دقیق اشعار می‌تواند برای تدریس متون نظم معاصر عربی بسیار مناسب‌تر باشد. طبق بررسی نگارندگان، کتاب *شذرات من النظم والنثر فی العصر الحدیث*، تا حد بسیاری می‌تواند انتظارات خواننده را از این نظر برآورده سازد و در صورتی که این کتاب جامعیت

کتاب *مختارات* را داشته باشد و ترتیب و تقسیم‌بندی فصل‌ها را بر اساس مکاتب و جریان‌های شعری مانند کتاب مصطفی بدوی انجام دهد و نیز مقدمه ارزشمند مصطفی بدوی در آن گنجانده شود، بیش از پیش به توفیق دست می‌یابد که این مهم با کوشش استادان و متخصصان رشته زبان و ادبیات عربی و با مساعدت سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی میسر خواهد شد.

منابع

- آبان افلتی، علی (۱۳۸۹). *درآمدی بر نقد ادبی*، تهران: جمال هنر.
- آرمند، محمد (۱۳۸۴). «ملاحظات در نگارش متون درسی»، *سخن سمت*، ش ۱۴، تهران: مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی «سمت».
- ادونیس (۱۹۷۱م). *الآثار الکاملة*، ج ۱، بیروت: دارالعودة.
- البارودی، محمودسامی (۱۹۹۸م). *دیوان البارودی*، به کوشش علی جارم و محمد شفیق معروف، بیروت: دارالعودة.
- التیجانی، یوسف بشیر (۱۹۸۰م). *دیوان اشراقه*، بیروت: دارالثقافة.
- الزهاوی، جمیل صدقی (۱۹۲۴م). *دیوان الزهاوی*، قاهرة: المطبعة العربية.
- العقاد، عباس محمود (بی تا). *دیوان العقاد*، ج ۱، بیروت: منشورات المكتبة المصرية.
- الکتانی، محمد (۱۹۸۲م). *الصراع بین القديم و الجدید فی الشعر العربی الحدیث*، مصر: دارالثقافة.
- بدوی، مصطفی (۱۹۶۹م). *مختارات من الشعر العربی الحدیث*، بیروت: دارالنهار للنشر.
- خفاجی، محمد عبدالمنعم (بی تا). *دراسات فی الأدب العربی الحدیث و مدارسہ*، بیروت: دارالجيل.
- رضی، احمد (۱۳۸۸). «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی»، *سخن سمت*، ش ۲۱، تهران: مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی «سمت».
- شوقی، احمد (۱۹۹۳م). *الشوقیات*، ج ۱. چ دوازدهم، بیروت: دارالجيل.
- طه، علی محمود (۱۹۸۲م). *دیوان علی محمود طه*، بیروت: دارالعودة.
- عبید، احمد (۱۹۲۲م). *مشاهیر شعراء العصر فی الأقطار العربیة الثلاثة مصر و سوریه و العراق*، بیروت: دار صادر.
- عطوات، محمد عبدالله (۱۹۹۸م). *الاتجاهات الوطنیة فی الشعر الفلسطینی المعاصر من ۱۹۱۸ إلى ۱۹۶۸*، بیروت: دارالآفاق الجدیة.
- مختاری، قاسم و محمود شهبازی (۱۳۸۹). «جلوه‌های پایداری در شعر عمر ابوریشه»، *ادبیات پایداری دانشگاه کرمان*، س ۲، ش ۳-۴، ص ۵۱۹-۵۴۳.
- ناجی، ابراهیم (۱۹۸۰م). *دیوان ابراهیم ناجی*، بیروت: دارالعودة.
- نظام تهرانی، نادر و سعید واعظ (۱۳۸۷). *شذرات من النظم والنثر فی العصر الحدیث*، چاپ دوم، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.